

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 1 Sayı/Num: 1
Aralık/December 2021
ISSN 2792-0194

Varoluşsal Anlam Arayışı ve Kutsalın Etkisi The Searching of Existential Meaning and the Effect of the Holy

İbrahim YÜKSEL

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
PhD Student, İstanbul University Social Sciences Institute
İstanbul, Turkey
ibrahim.yuksel@ogr.iu.edu.tr orcid.org/0000-0002-0231-5212

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 12 November/Kasım 2021
Accepted / Kabul Tarihi: 1 December/Aralık 2021
Published / Yayın Tarihi: 29 Aralık /December 2021
Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık
Volume/ Cilt: 1 Issue /Sayı: 1 Pages / Sayfa: 65-106.

Varoluşsal Anlam Arayışı Ve Kutsalın Etkisi

Özet

Bu çalışmanın amacı, insanın hayatını anlama ve anlamlandırmasında, geçmişten günümüze kutsalın etkisini ortaya koymaktır. Buna ilaveten kutsalın tezahürlerinin (sembol, simge, rit, ibadet vb.) insanın varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar bulmasındaki etkisini; insanın anlam arayış sürecinde mitlerin ve dinlerin yerini; hayatın zorlukları karşısında kutsalın konumunu; arkaik insandan modern insana kadar kutsal duygu, düşünce ve davranışların kökenini ve hayatın anlamı ile arasındaki nedensel ilişkiyi ortaya koymaktır. Nitekim insana bakan yönüyle pek çok yansıması bulunan kutsal, insan hayatında her zaman var olagelmiştir. Bu bakımdan kutsal ve insanın yaşama tutunma mekanizması olan anlam-amaç duygusu arasındaki ilişkiyi ele almak önemlidir. İki bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde, hayatın anlamı ve amacına yönelik kavramsal tanımlamalar, insana bakan yönüyle hayatın anlamının önemi, insanın süregelen anlam arayışının varoluşsal açıdan değerlendirilmesi ve bir sorun olarak varoluşsal açıdan anlam ihtiyacı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise kutsalın ve kutsalın tezahürlerinin insanın hayatı anlamlandırma sürecindeki etkisi betimleyici bir üslup ile incelenecektir. Bu başlıklar çerçevesinde ortaya konulan kaynaklar incelenecektir. Nihai olarak ise geçmişten günümüze değin insanın hayatını anlamlandırmasında, hayatında karşılaştığı durumları nedenselleştirmesinde ve varoluşsal sorularına dair tatminkar cevaplar bulmasında kutsalın çeşitli formlarının önemi ve etkisi ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din psikolojisi, hayatın anlamı, anlam arayışı, kutsal, inanç.

The Searching Of Existential Meaning And The Effect Of The Holy

Abstract

The aim of this study is to reveal the influence of the holy from the past to the present in understanding and sense-making of human life. In addition, the effect of manifestations of the holy (symbol, sign, rite, worship, etc.) in finding satisfactory answers to the man's existential questions; the position of myths and religion in man's search for meaning; the position of the holy in the face of life's difficulties; to reveal the origin of holy feelings, thoughts and behaviours from archaic human to modern human and the causal relationship between them and the meaning of life. As a matter of fact, the holy, which has many reflections from the aspect of human, has always existed in human life. In this regard, it is important to consider the relationship between the sense of meaning and purpose, which is the mechanism of the holy and the human clinging to life. In the first part of the article, which consists of two parts, conceptual definitions of the meaning and purpose of life, the importance of the meaning of life in terms of human perspective, the existential evaluation of man's ongoing search for meaning and the need for meaning as a problem will be discussed. In the second part, the effect of the holy and its manifestations on the process of sense-making of human life will be examined in a descriptive style. The sources presented under these headings will be examined. Finally, the importance and effect of the various forms of the holy will be revealed in the sense-making of human life from past to the present, in causation of the situations encountered in his/her life and in finding satisfactory answers to his/her existential questions.

Keywords: Psychology of religion, the meaning of life, searching for meaning, holy, belief.

Giriş

İnsan, daima hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir. Bu durum insanın, varoluşun özüne ve hatta kendi varlığına dair pek çok soru ile karşı karşıya kalması demektir. Nitekim insan; bilmek, kavramak, anlamak ve anlamlandırmak ister. “Hayatın anlamı nedir, nereden geldim, nereye gidiyorum, ben kimim, neden buradayım, ne için yaşıyorum, neden ben, öleceksem neden yaşıyorum, her şey yok olacaksa neden yaşıyoruz?” şeklindeki pek çok soru(n) insan zihninde yanıtlanmayı beklemektedir.¹ Nitekim insan, varoluşu itibarıyla diğer canlılardan farklı olarak “Niçin?” sorusuna yanıt aramaktadır. Onun bu arayışı; kendi varoluşunu, varlığı, zamanı ve mekanı bilme ve anlamlandırma ihtiyacından ileri gelmektedir. Bu süreçte insan, kendisini bu döngüden kurtarmanın ve hayatını anlamlandırmanın yollarını aramaktadır. İnsanın bu anlam yolculuğu, onun varlığı kadar doğal ve olağan bir durumdur.²

İnsan, varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar bulamadığında ve bu süreci sağlıklı bir şekilde atlamadığında psikolojik yönden birtakım problemler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Literatürdeki bazı araştırmalarda, *depresyon*,³ *intihar*,⁴ *alkol ve madde kullanımı*⁵ ile hayatta anlam bulamama

¹ Irvin Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, trc. Zeliha İyidoğan Babayiğit (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999), 659-661; Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, trc. Selçuk Budak (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018), 122-125

² Viktor Emil Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, trc. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınları, 1994), 23.

³ Abdullah Harun Öztürk, “Varoluşçu Bakışa Göre Hayatın Anlamı ve Amacının Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi”, (Yüksek Lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2018), 46; Cem Soylu, “Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemini”, (Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016), 36-38; George Klefftar ve Evangelia Psarra, “Meaning in Life, Psychological Well-Being and Depressive Symptomatology: A Comparative Study”, *The Journal of Psychology* 3, sy. 4 (2012): 340, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.4236/psych.2012.34048; Laura E. Simonelli vd., “Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator”, *Annals of Behavioral Medicine* 35, sy. 3 (2008): 279, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.1007/s12160-008-9029-8; Sigrun Vehling vd., “Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety, and Demoralization in Cancer Patients”, *Support Care Cancer* 19, sy. 4 (2011): 513-520, erişim 1 Ocak 2021, doi.org/10.1007/s00520-010-0845-6.

⁴ Mei-Chuan Wang vd., “Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior”, *The Journal of Positive Psychology* 2, sy. 3 (2007): 200, erişim 2 Ocak 2021, doi.org/10.1080/17439760701228920; Melanie J. Edwards ve Ronald R. Holden, “Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences”, *Journal of Clinical Psychology* 59, sy. 10 (2003): 1140, erişim 2 Ocak 2021, doi.org/10.1002/jclp.10206.

⁵ Mustafa Kemal Yöntem, “Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluş-

arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra insanın, varoluşsal sorgulamalar neticesinde tatmin edici cevaplar bulamadığı takdirde *varoluşsal boşluk* veya *varoluşsal stres* durumları ile karşı karşıya kalabileceği de belirtilmektedir.⁶ Varoluşsal boşluk (existential vacuum), varoluşsal engellenmenin yaşandığı durumlarda hayata ve yaşamaya karşı gittikçe güçlük kazanan genel bir bıkkınlık halini ifade etmektedir.⁷ Dolayısıyla insanın hayatını anlamlandırması, sağlıklı bir birey olarak yaşamına devam edebilmesi için önemli bir yere sahiptir. Bu noktada insanın varoluşsal kaygılarını dindirip, sorularına cevaplar veren kutsalın yeri de çok önemlidir.

İnsanın varoluşsal anlam arayışı geçmişten günümüze değin süregelmektedir. İnsan, din dışı kişisel anlamını bulmak için özgecilik, bir nedene adanma, yaratıcılık, hedonist tutum, kendini gerçekleştirme ve kendini aşma gibi durumlara⁸ yönelse de varoluşuna dair sorgulama sürecinde, en genel anlamda *kutsal* ile varoluşunu anlamlandırmaktadır. Zira mitlerden, dinlere kadar kutsalın her formunda insanın hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olduğu ve birtakım inanışlar ile hayatına anlam kazandırdığı görülmektedir. Örneğin, kutsal inançlar varlığı ve yokluğu belirli bir inanç sistemi (öte alem inancı, reenkarnasyon gibi) içerisinde açıklayarak insanın bu türden sorgulamalarına tatmin edici cevaplar sunmaktadır. Yahut arkaik dönemdeki insanların, kozmogoni (evrenin yaratılışı), teogoni (Tanrıların ortaya çıkışı), eskatoloji (insanın ve evrenin yok oluşu) vb. mitler ile içerisinde oldukları hayatı anlamlandırma ihtiyacı hissetmeleri bunun somut bir örneği olarak ifade edilebilir. Sözün özü, insana yansıyan yönü ne kadar dinamik bir yapıya sahip olsa da kutsal, kökü itibarıyla insanın özüne, varoluşuna ve varlığına dair bir an-

sal Problemlerinin İncelenmesi", *Türkiye Yeşilay Cemiyeti* 6, sy. 1 (2019): 36-37, erişim 5 Ocak 2021, doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037; Nihan Altan-Sarıkaya ve Selda Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Hastalarda Yaşamın Anlamı", *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 81-82, erişim 5 Ocak 2021, https://dergipark.org.tr/tr/pub/sauhsd/issue/41125/466218; Rosemarie A Martin vd., "Purpose in Life Predicts Treatment Outcome Among Adult Cocaine Abusers in Treatment", *Journal of Substance Abuse Treatment* 40, sy. 2 (2011): 186, erişim 5 Ocak 2021, doi.org/10.1016/j.jsat.2010.10.002; Tahsin İlhan, "Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Amaçları ve Madde Kullanımı", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy. 2 (2013): 189-190, erişim 5 Ocak 2021, https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21643/232663.

⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 137-141; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 659-661; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 19-23; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 120-122.

⁷ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 137.

⁸ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 668-692.

lam penceresi açmaya devam etmektedir. Bu yönüyle kutsal inanışların, insanın hayatına anlam kazandırmada önemli bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

İnsanın varoluşu anlamlandırma istemi, daha önce de ifade edildiği üzere pek çok psikolojik sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte insan için kutsalın önemi büyüktür. Kutsal, geniş bir muhtevaya sahip olup, sadece insanın önemli ölçüde anlam ihtiyacını karşılayan dinler ile kısıtlı değildir. Arkaik insandan bu yana dönüşümlü bir biçimde uzanan mitik inanışlardan, dinlere ve hatta dinlerin farklı bir tezahürü olan tasavvufa kadar kutsal inanış biçimleri insanın hayatını anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir. Mitik inanışların, dinlerin ve kutsalın farklı formlarının insanın hayatını anlamlandırma sürecine etkilerini ele alan çalışmalar mevcuttur.⁹ Ancak bu çalışmalar, daha çok dinler kapsamında ele alınmaktadır. Söz konusu bu çalışmada ise kutsalın geniş yelpazesinden hareketle insanın hayatı anlamlandırma sürecinde kutsalın farklı formlarının yeri, etkisi ve önemi ele alınacaktır.

Genel olarak bu çalışmada, insanın varoluşunu anlamlandırma sürecinde kutsalın önemi ve etkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. İlk bölümde hayatın anlamı ve amacı kavramsal açıdan ele alındıktan sonra hayatın anlamının önemi, arayış süreci ve anlamsızlığın insan hayatı üzerindeki etkileri betimsel olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde ise yaşam içerisinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan kutsalın yansımalarının, insanın hayatı anlamlandırmasında ve varoluşsal soru(n)larına cevap bulmasındaki etkilerine değinilecektir. Bu bağlamda, a) hayatın anlamının ve anlamsızlığın insan hayatına etkisinin nasıl olduğu, b) insan için hayatın anlamının öneminin ne olduğu, c) kutsalın hayatı anlamlandırma sürecinde nasıl bir etkisinin olduğu, d) varoluşsal anlam arayış sürecinde kutsalın insan için öneminin ne olduğu sorularına cevap aranacaktır.

1. Hayatın Anlamı

1.1. Anlam-Amaç

Sözlükte anlam (meaning) kavramı, 'bir kelimenin, teorinin, işaretin veya sembolün bilişsel veya duygusal önemi'¹⁰ olarak tanımlanırken, amaç

⁹ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 90-133; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 99; Gülüşan Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 268-280; İbrahim Yüksel, "Süfilerde Hayatın Anlamı: Süfi Olmayanlarla Karşılaştırmalı Bir Araştırma", (Yüksek Lisans tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020), 60-63.

¹⁰ Ray Corsini, *The Dictionary of Psychology* (London and New York: Routledge Press, 2016), 577.

(purpose) kavramı ise 'davranışları bilinçli bir hedefe ulaştırma, belirli hedeflere yönlendirme'¹¹ olarak tanımlanmaktadır. Hayata bakan yönüyle ise anlam ve amaç kavramları, temelde 'Niçin?' sorusuna verilen yanıtlar olarak nitelendirilebilir. Bu da herhangi bir olayın veya olgunun özüne, içeriğine ve nedenlerine yönelik gerekli açıklama ve anlamlandırmaları sağlamaktadır.

Anlam ve amaç, birçok bilim insanı veya düşünür tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. 'Niçin?' sorusunun cevabı insandan insana farklılık arz ettiği için anlam ve amaç kavramları üzerine bütüncül ve kesin bir tanıma ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ortaya koyulan çalışmalarda anlam ve amaç kavramlarının hayata bakan yönüyle birbirinin müadili olarak kullanıldığı görülmektedir.¹² Ancak bazı araştırmacılar bu iki kavramın farklı muhtevalara sahip olduğunu dile getirmektedir. Örneğin Yalom'a göre hayatın anlamı; 'insanoğlunun yaratılışı, varoluşu ve yaratılmışların anlamı iken, hayatın amacı ise içinde var olan niyet, hedef ve işlevi'¹³ ifade etmektedir. Buna ilaveten Göka da anlam ve amacın farklı manalara sahip olduğunu ifade ettiği bir çalışmada 'amacın, elde edilmek istenen nihai gaye, bir sonuç ve hedef olduğunu; anlamın ise deneyime ve yoruma tabi; olguların ve olayların oluş tarzında gizli olduğunu'¹⁴ ortaya koymaktadır.

Genel itibarıyla anlam, 'bireyin varlığındaki düzen, tutarlılık ve amaç bilinci, değerli amaçların peşinde koşma ve bunlara ulaşma ve bunlara eşlik eden bir tatmin duygusu'¹⁵ olarak anlaşıldığında, amacı da içerisine alan bir derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, bireyin hayatına bir amaç kazandırması, karşılaştığı hayat koşullarına bu amaç çerçevesinde cevaplar üretmesi, bireyin hayatına bir tutarlılık ve uyum kazandıran bir kaynak olması ve bireyin gerek kendi içerisindeki gerekse evrendeki düzeni fark etmesi bu tanım içerisinde vurgulanmaktadır.¹⁶

İnsan, varolduğundan bugüne değin varoluşsal bir anlamlandırma

¹¹ Corsini, *The Dictionary of Psychology*, 792-793.

¹² Michael F. Steger vd., "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing The Presence of and Search for Meaning in Life", *Journal of Counseling Psychology* 53, sy. 1 (2006): 80, erişim 15 Ocak 2021, doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80.

¹³ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 662-668.

¹⁴ Erol Göka, *Hayatın Anlamı Var mı?* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 133.

¹⁵ Gary T. Reker ve Paul T. P. Wong, "Aging as an Individual Process: Toward a Theory of Personal Meaning", *Emergent Theories of Aging*, ed. James E. Birren ve Vern L. Bengtson (New York: Springer Press, 1988), 221.

¹⁶ Mustafa Ulu, "Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki Üzerine", *Bilimname* 2, sy. 36 (2018): 167-168, erişim 18 Ocak 2021, doi.org/10.28949/bilimname.459247.

süreci içerisinde olmuştur. Nitekim anlam arayışını, ‘insanın insanlığının tabii bir dışavurumu’¹⁷ ve ‘insan yaşamındaki temel bir güdü’¹⁸ olarak nitelendiren Frankl da insanın hayatına yönelik bir anlam ihtiyacı içerisinde olmasının, varoluşsal yapısından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı içerisinde bulunması için herhangi bir şekilde hasta olması gerekmemektedir. Zira insan olması bunun açıklayıcı bir nedenidir.¹⁹ Dolayısıyla insanın varlığı sorgulama ve varoluşsal sorularla muhatap olması en genel anlamda, insanın kendi kişiliğini ve dış dünya ile ilişkilerini gözden geçirmesi olarak görülebilir.²⁰

Anlam kavramı, insanın varoluşuna hitap eden yönüyle incelendiğinde, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma sistemi, yaşamın konumlandırılabilirliği bir zemin, insanın hayatına yön veren bir kutup yıldızı, insanın davranışlarını şekillendirmesine ve hayattaki olaylara belirli bir şekilde cevap vermesini sağlayan bir model olduğu görülmektedir. Anlam, bir kişinin hayatındaki kümülatif olayları tutarlı bir bütünlük haline getiren bir netlik kaynağıdır. Bu yönüyle anlam, her şeyi aşan bir ideale, kapsayıcı bir değere, geçerli bir davaya yahut hayatımızın merkezinde olan kişi veya kişilere bağlılık üzerine kurulu bir varoluş teorisi olarak ifade edilmektedir.²¹

İnsan için anlamsız bir yaşam olgusundan bahsetmek mümkün değildir. Anlamsız bir varoluş insanın doğasına aykırıdır. Bu nedenle insanoğlu var olduğundan beri kendisinin veya hayatının varoluşuna bir anlam katma uğraşında olmuştur. Ayrıca bireylerin kişisel anlamlarının mutlak gerçek anlam olmadığı bilinse de var olan insan sayısı kadar anlam bulunduğu unutulmamalıdır.²² Nitekim her insanın dünyayı ve kendisini algılayışı farklılık arz etmektedir. Bu yönüyle her ne kadar insan için anlamsız bir yaşam mümkün olmasa da kesin ve net bir anlam ifadesinden bahsetmek de mümkün değildir. Zira anlam, bireye özgü bir karakter taşımak-

¹⁷ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 28.

¹⁸ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 113.

¹⁹ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 116-117.

²⁰ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 22.

²¹ Leon McKenzie, “The Purposes and Scope of Adult Religious Education”, *Handbook of Adult Religious Education*, ed. Nancy. T. Foltz (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1986): 9-10, erişim 18 Ocak 2021, <https://archive.org/details/handbookofadultr00folt/page/n5/model2up>.

²² Alfred Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, trc. Kamuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2019): 7-15; Sevgi Sezer, “Yaşamın Anlamı Konusuna Kuramsal ve Psikometrik Çalışmalar Açısından Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 45, sy. 1 (2012): 212, erişim 20 Ocak 2021, https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWgYvgzIHDbCZb_mRFTU.

tadır. Algılama sürecine bağlı olarak her insanın, kendini ve yaşadığı hayata yüklediği birbiri ile asla örtüşmeyen, kendine özel bir anlamlandırma tarzı vardır. Bu nedenle insan sayısı kadar anlam anlayışının varlığından söz edilebilir. Ayrıca anlam, başkaları ile paylaşılacak ya da başkalarına aktarılacak bir olgu değildir. Bireyin hayatındaki anlamı kendisinin keşfetmesi gerekmektedir.²³

1.2. Anlam Arayışı

Kuşkusuz insan, diğer canlılardan farklı olarak dünyaya ve yaşamaya dair bilgisizlikle gelir. Tüm yaşamı boyunca bu bilgisizliğini gidermeye çalışır. Bu yönüyle insanın bilme ve anlamlandırma ihtiyacı, onu diğer tüm canlılardan ayıran en temel yönüdür.²⁴ Diğer tüm canlılar yaşamalarını sağlayacak temel beş sorunun cevabı ile dünyaya gelmektedir. Bunlar; 'Ne yapılacağı, nasıl yapılacağı, nerede yapılacağı, ne zaman yapılacağı ve ne kadar yapılacağı?' şeklindedir. Fakat bir de altıncı soru vardır ki bu sadece insana özgüdür. Şüphesiz bu, herhangi bir şeyin amacını sorgulatan 'Niçin yapılacağı?' sorusudur.²⁵ İnsan bu soruyla davranışlarının ya da yaşamının amacını sorgulamaktadır.

İnsan doğada nedenini soran, arayan, kendi yaşamının nedenlerini merak eden bir varlık olarak bulunurken kendisinin, dünyanın ve evrenin amacını ve geleceğini de sorgulamaktadır. Çünkü insan, bu altıncı soru bakımından da çıplaktır. Doğada onun için koyulmuş bir amaç yoktur. Bilgi yoksulluğu onun en temel çıplaklığıdır.²⁶ Nitekim insan, bilgiyi de anlamı da kendisi arayıp bulmak zorunda olan bir varlıktır. Bu yönüyle yaşamdaki anlam arayışı; insanların yaşamlarının anlamı, önemi veya amacını bulmalarını sağlamak veya yaşamlarının anlamını, önemini arttırmak için arzu ve çabalarını ifade etmektedir.²⁷

İnsanın anlam arayışı, insanın diğer tüm ihtiyaçları gibi karşılanması gereken doğal bir ihtiyaçtır. Varoluşundan bugüne insan, yaşama tutunmak amacıyla bu ihtiyaçları karşılamının uğraşı içerisinde olmuştur. Bu yönüyle anlam ve anlamlandırma süreci, insanın tarihi kadar eskidir. Nitekim insan

²³ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 37-41.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7-15; Atilla Erdemli, *Mitostan Felsefeye* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 17-18; Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 17-29; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 85.

²⁵ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 17-22.

²⁶ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 24.

²⁷ Michael F. Steger, "Meaning", *The Encyclopedia of Positive Psychology*, ed. Shane J. Lopez, (Singapore: Wiley-Blackwell Press, 2009), 606.

diğer canlılardan ayrılan bilgiye ulaşma gücüyle, hayatın anlamını kavrama potansiyeline de sahiptir. Ancak anlamın biricik ve kişiye özgü yapısı²⁸ hayata dair bütüncül ve net bir anlam ifadesi ortaya koymayı mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla varoluşundan bugüne değin ne kadar insan yaşadığı o kadar anlamın varlığından bahsetmek mümkün denilebilir.²⁹

Varoluşuna yönelik çeşitli sorular içerisinde kalan insan, muhakkak kendi içerisinde şu sorulara yanıt aramaktadır: 'Hayatın anlamı nedir? Benim hayatımın anlamı nedir? Neden yaşıyoruz? Neden buraya konduk? Ne için yaşıyoruz? Eğer ölmeliysek eğer hiçbir şey kalıcı değilse o halde her şeyin ne anlamı var?'³⁰ Bu sorulara tatmin edici cevaplar verilmediği takdirde birey, ruhsal açıdan birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmaktadır. Varoluşsal stres, bunların en yaygın görüleni olsa da bu durumun bireyi intihara kadar götürebildiği görülmektedir.³¹ Dolayısıyla insanın yaşama tutunması ve her yönden sağlıklı bir yaşam sürebilmesi için anlam arayışı sürecini de sağlıklı bir şekilde tamamlaması ve hatta sorularına tatmin edici cevaplar bulabilmesi çok önemlidir.

Anlam merkezli terapinin (logoterapi) kurucusu Frankl, toplama kampında geçirdiği süre zarfında gerçekleştirdiği bir konuşmasında, hayatta her koşulda ve her zaman mutlak bir anlamın var olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamın her türlü acı, yoksunluk ve hatta ölümü dahi kuşattığını belirtmektedir. Hayatta anlam bulmak için geçmişin aydınlık yüzünün bugünü aydınlatacağını, geleceğe dair umutlu olmak için hayatta olmanın bile yeterli olabileceğini ve dinsel inancı olanların ve herhangi bir nedene tutunanların bu durumları kolaylıkla kavrayabileceğini vurgulamaktadır.³²

Frankl, hayatın anlamının üç farklı şekilde keşfedilebileceğini ifade etmektedir. Bunlar; bir eser yaratmak ya da bir iş yapmak, bir şey yaşamak ya da bir insanla etkileşmek, kaçınılmaz acıya yönelik bir tavır geliştirmek şeklindedir.³³ Benzer şekilde varoluşçu psikolog Yalom da hayatı anlamlı kılacak birtakım etkenlerden bahsetmektedir. Bunlar; özgecilik, bir nedene adanmak, yaratıcılık, hedonistik çözüm ve kendini gerçekleştirme şeklindedir. *Özgecilik*, başkalarının iyiliği için çalışmak, insanlığa hizmet etmek, yardım derneklerine katkıda bulunmak olarak nitelendi-

²⁸ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığığı*, 32.

²⁹ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7.

³⁰ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 656-657.

³¹ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığığı*, 15; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 661.

³² Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 97-99.

³³ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 125.

rilebilir. Aile, devlet, politik, din veya bilim gibi bir nedene insanın kendisini bütünüyle verip söz konusu etkeni hayatının merkezine almak ise *bir nedene adanmak* için örnek olarak verilebilir. *Yaratıcılık*, bireyin yeni bir şey ve özgün bir yenilik ortaya koymasudur. Bu, bireyin anlamsızlık hissi- ne karşı güçlü bir panzehirdir. *Hedonistik çözüm*, hayatı dolu yaşamak ve hayatın doğal akışında haz aramaktır. Son olarak *kendini gerçekleştirme* ise bireyin içerisindeki mevcut potansiyeli gerçekleştirmesidir.³⁴ (s. 676-689). Yalom'un din dışı etkinlikler olarak zikrettiği bu etkinliklerin tamamı bireyin hayatında anlam bulması için önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Ancak kutsal inanışların, insana anlam sağlayan yönleri bu etkinliklerin kapsamından daha geniştir. Nitekim kutsal, varoluşun özünden insanın gündelik hayatına uzanan tüm serüvenine önemli ölçüde anlam sağlama mekanizmasına sahiptir.

İnsan, hayatının belirli dönemlerinde, çeşitli sıkıntılar ile karşı karşıya kalabilir. Bunlar bazen önlenemez veya geri dönüşü olmayabilir. Bir olay, hastalık, acı, kayıp, ölüm vb. durumlar buna örneklik teşkil edebilir. Bu haller içerisinde insan, çektiği acılarda bir anlam bulamazsa çaresizliğe ve boşluğa düşebilmektedir.³⁵ Bu aşamada bireye yapılabilecek en güzel yardım ise var olan anlamın üzerindeki örtüyü kaldırmaktır. Nitekim anlamın üzerindeki örtüyü kaldırmak ve onu ortaya çıkarmak en etkili psikoterapi yöntemidir.³⁶ İnsanın bu durumları açıklama ve anlamlandırma sürecinde, anlamın üzerindeki örtüyü kaldıran ve aydınlatan kutsal inanışların yeri çok önemlidir. Nitekim öteden beri insan, varoluşuna dair sorgulamalarına yönelik en tatminkar cevapları bu kutsal inanışların temelinde bulmaktadır. Bu yönüyle kutsal inanışların, insanın hayatı anlama ve anlamlandırma sürecindeki etkisini ve önemini ifade etmek önem arz etmektedir.

1.3. Varoluşsal Anlam Sorunu

Hayatın anlamı, birçok düşünür ve araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmış olsa da anlamın varlığı ve insanın anlama olan ihtiyacı konusunda tek seslilik hakimdir. Çünkü insan, yaşamak için anlama ihtiyaç duyan bir canlıdır. Anlam istemi, 'insanın insanlığının gerçek bir dışavurumudur.'³⁷ Ayrıca insanın varoluşunun anlamını sorgulaması,

³⁴ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 676-689.

³⁵ Viktor Emil Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, trc. Veysel Atayman (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 163.

³⁶ Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 220.

³⁷ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 28.

süregelen hayat meşgalesi içerisinde unuttuğu veya ötelediği varoluşuna yönelik temel soruya dönmesini ifade etmektedir. Varoluşuna yönelik bu soru, pek çok sorunun kendisine eşlik ettiği temel bir sorudur.³⁸ ‘Hayatın anlamı nedir? Hayatımın anlamı nedir? Hayatı anlamlı kılan şey nedir? Neden yaşıyoruz? Neden ben? Nereden geldim? Nereye gidiyorum? Ölüm varsa neden yaşam sürüyoruz?’ Hayatın anlamına yönelik bu varoluşsal sorgulamalar, insanlık tarihi kadar eski olmakla beraber insan var olduğu sürece de varlığını sürdürecektir.³⁹

Var olmak, yaşıyor olmak, hayatta olmak, tutum ve davranışlarımızla insanlarla ilişki içerisinde olmak, üzerinde bulunduğumuz dünya ile bir bağ kurmak, başlı başına bir anlam ve değerdir. Öyle ki varlığın, varoluşun ve yaşamın anlamsızlığına yönelik düşünceler içerisinde olmak dahi ayrı bir anlam taşımaktadır.⁴⁰ Bu bakımdan Frankl da insanın anlamsızlıktan kurtulmak amacıyla içinde olduğu arayış sürecinin psikolojik bir sorunu ifade etmediğini, ‘yaşamın anlamını arayan bir insanın, ruh hastalığına başvurmadan çok insanlığını kanıtladığına inanıyorum’ sözleriyle vurgulamaktadır. Çünkü ona göre insan, anlam arayan bir canlıdır. Bu durum insan olmak kadar tabii bir durumdan ibarettir.⁴¹ Mutlak anlamsızlık diye bir durumun olmayacağını ifade eden Camus ise bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir:

Her şeyin anlamsız olduğunu söylediğimiz anda bile anlamlı bir şey söylemiş oluyoruz. Dünyanın hiçbir anlamı yoktur, demek, her çeşit değer yargısını ortadan kaldırmak olur. Ama yaşamak ve mesela yiyip içmek kendiliğinden bir değer yargısıdır. Ölmeğe yanaşmadığı müddetçe, insan yaşamayı seçiyor demektir. O zaman da, görece de olsa, yaşamaya bir değer veriyoruz demektir.⁴²

Bütün bunların üzerine insanın anlam arayışı, içinde bulunduğu süreçte anlamsızlığı düşünmesi ve en önemlisi bütün bunları yaparken hayatta olması anlamın, insana yansıyan izlerini göstermektedir. Dolayısıyla varoluşsal açıdan bir sorun olarak karşılaşılan anlam, yanıtı olmasa bile insanın varoluşu itibarıyla kendisinde duyduğu ve zamanla bildiği bir

³⁸ Vefa Taşdelen, “Varoluşun Anlamı Sorunu”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 9, sy. 36 (2013): 133, erişim 25 Ocak 2021, http://www.muhaazakar.com/sayi/36-sayi-degerler_519774.

³⁹ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 7.

⁴⁰ Taşdelen, “Varoluşun Anlamı Sorunu”, 141.

⁴¹ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 23.

⁴² Albert Camus, *Denemeler*, trc. Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol (İstanbul: Çan Yayınları, 1960), 22.

durum olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı tabii bir durumdur. Bunun herhangi bir ruhsal sorunu içermesi gerekmemektedir. Ancak insan, varoluşsal sorgulamalar içerisindeyken varoluşsal engellenme veya varoluşsal boşluk durumları ile karşı karşıya gelebilmektedir. Nitekim Adler'in de dediği gibi 'insanlar, yaşam tekneleri yelken açmış güzel güzel yol aldığı, çetin sınavlardan geçmeleri gerektiği sürece böyle bir soruyu sözcüklere döküp açığa vurmazlar.'⁴³ Dolayısıyla anlam, başlı başına bir ruhsal problemi içermekle, anlamın varoluşsal engellenmesi ruhsal bir problemin varlığına işaret etmektedir.⁴⁴ Varoluşsal engellenme, önlem alınmadığı takdirde ise nörojenik nevroza⁴⁵ yol açabilmektedir.⁴⁶ Bütün bunların çözüme kavuşturulamadığı, anlam ihtiyacının tatmin edilemediği durumda bireyde derin bir anlamsızlık yani varoluşsal boşluk ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Varoluşsal engellenme (existential frustration), 'insanın bütün yapıp etmelerinin boşa gittiği hissine kapılması; her şeyin kendisi için anlamsızlaşmasına inanması'⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yönüyle anlamın kendisi veya anlam arayışının kendisi herhangi bir ruhsal sorunu içermese de varoluşsal engellenme içinde olan insan, bir ruhsal problemin eşiğindedir. Bu engellenme aşılamadığı takdirde ise birtakım psikolojik bozukluklara neden olabilmektedir. Örneğin Yalom, anlam eksikliği giderilmediği takdirde bireyin *varoluşsal stres*⁴⁹ içerisine gireceğini ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde ise *depresyon*⁵⁰ ve *intihar*⁵¹ ile anlamsızlık duygusu arasında pozitif yönde güçlü ilişkilerin olması bu tezi destekler niteliktedir.

⁴³ Adler, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, 8.

⁴⁴ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 135.

⁴⁵ Nörojenik, Yunanca zihin anlamına gelen 'noos' sözcüğünden türetilmiştir. Psikoterapinin ilgilendiği içgüdüsel çatışmalardan ziyade çözümlenmemiş zihinsel bir problem veya varoluşsal sorunların engellenmesinden kaynaklı olduğu ifade edilen bir nevroz çeşididir. Nörojenik nevrozlar; içsel boşluk duygusu, kronik anlamsızlık duygusu, pasiflik ve değersizlik duygusu, can sıkıntısı ve bıkkınlık, depresyon, gelecek korkusu, umutsuzluk, hatalı ilişkiler şeklinde durumları içermektedir (Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 115-117; Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 135-136).

⁴⁶ Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 115.

⁴⁷ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 137.

⁴⁸ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 134.

⁴⁹ Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 659-662.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Simonelli vd., "Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator", 279; Soylu, "Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemi", 36-38; Vehling vd., "Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety and Demoralization in Cancer Patients", 513-520.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz.: Altan-Sarıkaya ve Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören

Genel olarak bakıldığında, anlamın insan hayatı için ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira anlam, insan için yaşama tutunma mekanizmasıdır. Anlamsız bir yaşam insan için mümkün değildir. Nitekim bunun birçok ruhsal probleme sebep olduğu görülmektedir. Bu nedenle insan, anlamın peşinden gitmek zorundadır. İnsanın öteden beri varoluşunu, varlığı, çevresini, zamanı, mekanı ve karşılaştığı her şeyi anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olması da insan için anlamsız bir yaşamın mümkün olmadığını bir göstergesidir. Zira ilk dönem insanların mitlerle varoluşu, varlığı, başlangıcı ve sonu anlamlandırması; dini inançlar ile bireylerin varlığı ve hayatı anlamlandırması; felsefi yollarla anlamı arama ve hayatı anlamlandırması bu düşünceyi desteklemektedir.

2. Hayatı Anlamlandırmada Kutsalın Etkisi

Sözlükte, ‘güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes, Tanrı’ya adanmış olan, tanrısal olan’⁵² olarak geçen kutsal kavramının tanımlanması pek çok araştırmacı tarafından güç bir durum olagelmıştır. Bu durum bizatihi kutsal kavramının geniş bir anlam yelpazesine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³ Bu gerçekliğin farkında olan Vergote, kutsalın sadece mistik manaları ve dini ibadetleri değil aynı zamanda ‘sır’, ‘müneccimlik’, ‘falcılık’, ‘kahinlik’ ve ‘şeytani kültlerle ilgili’ olan tüm davranış ve tutumları kapsadığını ifade etmektedir. Bu yönüyle de kutsalı, ‘belli belirsiz bir şekilde şaşkınlık veren ve bir ayın vasıtasıyla kendisini zorla empoze eden bir olağan dışılık’ olarak tanımlamaktadır.⁵⁴

Kutsal kavramına dair araştırmalar incelendiğinde, genel olarak kutsalı dair iki farklı yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Bunlar, Durkheim ve Freud gibi dinin kökeni üzerine araştırma yapan araştırmacıların din teorileri ile Otto ve Eliade gibi kutsal üzerine çalışmaları olan araştırmacılarla

Hastalarda Yaşamın Anlamı”, 81-82; Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, 15; Frankl, *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*, 51; Wang vd., “Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior”, 200.

⁵² “Kutsal” Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, erişim 30 Ocak 2021, <https://sozluk.gov.tr>.

⁵³ Detaylı bilgi için bkz.: Antoine Vergote, “Kutsal”, trc. Halife Keskin ve Asım Yapıcı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (2002): 207-235, erişim 5 Şubat 2021, <https://dergi-park.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4163/54560>; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 280; Mircae Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, trc. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003), 27-28; Rudolf Otto, *The Idea of The Holy: An Inquiry into The Non-Rational Factor in The Idea of The Divine and its Relation to The Rational*, trc. John W. Harvey, (London: Oxford University Press, 1936), 5-7.

⁵⁴ Vergote, “Kutsal”, 208.

rın dini fenomenolojik bir tarzda ele alan yaklaşımlardır.⁵⁵ Örneğin, dinin kökeni üzerine araştırmaları bulunan Durkheim, kutsal kolektif şuurdan kaynaklı bir fenomen olarak ele alırken,⁵⁶ Freud ise bilinçdışının yansımaları olan duygu, düşünce ve davranışlar çerçevesinde değerlendirmektedir.⁵⁷

The Idea of The Holy adlı eserinde kutsal kavramı üzerine öne çıkan ifadeleri bulunan Otto, kutsal ‘tamamen farklı’, ‘hiçbir şeye benzemeyen’ ve ‘tanımlanamayan’ şeklinde ifade ederken onu ‘numinous’ kavramı ile ele almaktadır. Otto bu kavramsal çerçeve ile aşkın bir güç olan Tanrı’yı bilinemezlik özelliğini esas alarak kutsal ile eşleştirmektedir. Numinous’un yansımaları olan kutsallığı ise tecrübî açıdan ‘tremendum’ (korkutucu) ve ‘fastinating’ (cezbedici ve büyüleyici) özellikleri ile ele almaktadır.⁵⁸ Vergote ise kutsal ile Tanrı kavramlarının özdeş anlamda ‘aşkın, yüce, büyüleyici cazibe ve hayranlık uyandıran’⁵⁹ şeklinde anlamları içerdiğini ifade etmektedir.

Eliade, kutsala yönelik görüşlerini ortaya koyarken Otto’nun kutsalla ilgili görüşlerini dikkate almaktadır. Nitekim o, dinin kutsalın tecrübesi olduğunu ifade ederken, kutsalın dindışının zıddı olduğunu ifade etmektedir. Kutsalın yansımalarının ise hem korkutucu (tremendum) hem de gizemli bir şekilde hayranlık uyandırıcı (mysterium fascinans) olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Eliade’ye göre kutsal, tarihsel süreçte her zaman kendisini göstermiştir. Bu bakımdan kutsalın tanımlanabilmesi için kutsallık olgularının incelenmesi gereklidir. Ancak ‘ayınlar, mitler, ilahi biçimler, kutsal ve tapılan nesnelere, semboller, kozmolojiler, mukaddes insanlar, hayvanlar, bitkiler, kutsal yerler ve benzerleri’ şeklindeki kutsallık olgularının karmaşıklığı ve çeşitliliği bunu güçleştirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise kutsalın farklı sosyo-kültürel çevrelerde farklı şekillerde algılanabilmesidir. Nitekim bir şey kendi özelinde kutsal değil; zaman ve mekan içerisinde bunu kazanmıştır.⁶¹

⁵⁵ Asım Yapıcı, “Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamlara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, sy. 7-8 (2004): 176-177, erişim 5 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/36881/312466>; Vergote, “Kutsal”, 209-211.

⁵⁶ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, trc. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 11-39.

⁵⁷ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, trc. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999), 27-40.

⁵⁸ Otto, *The Idea of The Holy*, 5-41.

⁵⁹ Vergote, “Kutsal”, 217.

⁶⁰ Mircea Eliade, “Giriş”, *Kutsal ve Dindışı*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Gece Yayınları, 1991), 7-16.

⁶¹ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 27-30.

Genel itibariyle kutsala fenomenolojik açıdan yaklaşan Otto ve Eliade'nin görüşleri incelendiğinde, Otto'nun kutsala aşkınlık anlamı yüklediği, Eliade'nin ise kutsalı salt aşkınlık yönüyle ele almadığı görülmektedir. Zira Eliade, kutsalın tecrübe edilen yansımaları ile ilişkisini önceleyerek kutsal olgusunu ele almaktadır.⁶² Tarihsel süreç içerisinde kutsal ile insanın ilişkisi incelendiğinde ise bu ilişkinin arkaik dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Bu açıdan kutsalı salt dini olan ya da tanrısal olarak anlamlandırmadığımız takdirde insanın geçmişten günümüze birtakım aşkın güç veya inançlara inandığını ve buna ihtiyaç duyduğunu söylemek mümkündür.⁶³ Nitekim Otto da insanın tabiatında kutsalın bulunduğunu ve onun insanda doğuştan var olduğunu ifade ederek bu düşünceyi desteklemektedir.⁶⁴

Kutsal, insanın tarihinde çeşitli biçimlerde daima var olagelmıştır. Mitler, dinler, ayinler, tabular, tapınılan nesne ve simgeler, kutsal kişi, mekan ve zamanlar gibi kutsalın pek çok formu bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni insanın içerisinde bulunduğu hayatı anlama ve anlamlandırma ihtiyacıdır. Öte yandan ise insanın karşı karşıya kaldığı belirsizlikleri gidermesi, köklülük ve aidiyet duygusuna sahip olabilmesi için kutsal inançlar önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim insan, öteden beri varoluşuna, varlığa ve yaşamın özüne dair (ben kimim, niçin buradayım gibi) soruların arayışı içerisinde olmuştur.⁶⁵ İlk zamanlardaki insanların, kozmogoni, teogoni, eskatoloji, eti-yoloji vb. mitler ile ulaşmak istediği noktada tam olarak bu sorulara cevap bulmaktan ileri gelmektedir. Çünkü mitler, dünyanın ilk halinden; insanın ve insanların varoluşundan ve yok oluşundan; canlıların oluşumundan, gelişiminden, üremesinden; iyiliğin ve kötülüğün ortaya çıkışına kadar insanın hayatını anlaması ve anlamlandırabilmesi için yanıt bulması gereken pek çok soruya cevap vermektedir.⁶⁶ Bu nedenle de insanlar, kutsalın varlığı ile ilişki kurarak hayatlarını hiçlikten kurtarmaktadırlar.⁶⁷

⁶² Detaylı bilgi için bkz.: Yapıcı, "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamalara Sosyo-Psikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği", 177-178.

⁶³ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 28; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 280 ; Şinasi Gündüz, *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*, (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 22-25.

⁶⁴ Otto, *The Idea of The Holy*, 5-41.

⁶⁵ Frankl, *Duyulmayan Anlam Çığılığı*, 85 ; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 268-280; Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, trc. Mehmet Aydın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 41-58.

⁶⁶ Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, 80 ; Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 67-69; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 270.

⁶⁷ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 54.

Arkaik dönem insanları bilmek ve anlamlandırmak istedikleri şeyleri 'mitolojik bir algı' üzerine şekillendirmiştir. Bu bakımdan mitlerin temel işlevi, insanın ve hayatın varlığını anlamlandırmak olarak ifade edilebilir.⁶⁸ Arkaik insanların *yaşam dili* olarak görülen mitler, hayatın kaynağı, dünyanın özü, çeşitli tabiat olayları, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökeni, varoluş süreci, varlık ve yokluk gibi insanı derinden ilgilendiren konuları konu edinir.⁶⁹ Bu konular çerçevesinde insanların ürettiği birtakım ilahi, efsanevi veya metafizik tasavvur ve düşüncelerden oluşmaktadırlar.⁷⁰

İnsanın varoluşsal sorularına tatmin edici cevaplar veren, onu hayat içerisindeki belirsizliklerden kurtaran, belirli bir hedefe yönlendiren ve genel manada hayatını anlamlandıran dinsel inançlar da kutsalın güçlü bir formudur. Dinsel inançlar da tıpkı mitlerdeki gibi insanın yaratılışına, ölümüne, kökenine, çeşitli tabiat olaylarına karşı tatmin edici açıklamalar sunmaktadır. İnsanı bu dünya ve öte dünya için belli bir hedefe yönlendirir ve bu amaca ulaşması için insana telkinlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda insanın yaşamındaki acılara, mutluluklara, ruhsal, fiziksel ve sosyal pek çok duruma karşı bir nedensellik getirmektedir. Örneğin, dindar insanlar günlük yaşamda karşılaştığı olaylar karşısında 'kader' 'günahın bedeli' 'ilahi adalet' 'takdir-i ilahi' veya 'imtihan' gibi dini anlamda bir nedensellik ile olaylara anlam yüklemektedir.⁷¹ Zira insan, hayat içerisindeki gidişatı bir nedenselleştirme çabası içerisinde. Din de bu aşamada insanın bu ihtiyacına cevap verir ve belirsizliğe karşı bir nedensellik sunar.⁷² En genel anlamda ise yaşamını bu inanç sistemi ile düzenleyen insan, hayatına sahip olduğu bu duygu ve düşünceler ile anlam kazandırmaktadır.⁷³

⁶⁸ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 67.

⁶⁹ Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, trc. Sema Rifat (İstanbul: Om Yayınevi, 2001), 11-15.

⁷⁰ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş* (Çorum: KaraM Yayınları, 2005), 25-26.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz.: Hasan Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", *Turkish Studies* 15, sy. 4 (2020): 579-598, erişim 10 Şubat 2021, <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>; İbrahim Gürses, "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 2 (2008): 359-377, erişim 10 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/143736>; Talip Küçükcan ve Ali Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, (Ankara: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 88-91.

⁷² Recep Yaparel, "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 279, erişim 12 Şubat 2021, <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/4163>.

⁷³ Detaylı bilgi için bkz.: Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, 40-49; Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, 99; Gordon Allport, *Birey ve Dini*, trc. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 36-38; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*; Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi* (Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013), 20-21; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1972), 31-33.

İnsanın kutsalla olan güçlü ilişkisini ortaya koymak açısından somut bir örnek vermek yerinde olacaktır. Ölüm, öteden beri insanın anlamlandırma ihtiyacı duyduğu tabii bir gerçekliktir. Günümüz araştırmaları insanın yokluk ve hiçlik düşüncesi ile intihar girişimi, düşüncesi veya eylemi arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁴ Bu durum, ölüm düşüncesinin insan için bir yokluk olarak anlaşıldığında kolaylıkla kabul edilebilir gözükmediğini ortaya koymaktadır. Zira 'Ölüm varsa, her şeyin bir sonu varsa o zaman neden yaşıyoruz?' gibi bir sorunun tatmin edici bir biçimde cevap bulması hayati bir öneme sahiptir. Bu nedenle insanlar geçmişten günümüze, ilk dönem inançlarından günümüz inançlarına değin, hayatın bir gerçeği olan ölüme yönelik bir anlam yükleme ihtiyacı içerisinde olmuştur. Bu da kutsal inançlarda *ölümsüzlük* ve *öte alem inancı* olarak karşımıza çıkmaktadır. Davranış eksenli olarak ise tören, ayin, adet, örf, görenek vb. çeşitli kutsal davranışları⁷⁵ beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla insanın ölüme yönelik tutumu ile çeşitli kutsallara yönelik inancı arasındaki ilişki incelendiğinde kutsalın, hayata anlam sağlamada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.⁷⁶

İnsanın hayatında duygu, düşünce davranış yönünden çeşitli biçimlerde görülen kutsalın pek çok tezahürü bulunmaktadır. Birtakım duygu ve düşüncenin ifadesi olan sembol, rit, ayin, tören, seremoni, ibadet de bunlardan bazılarıdır.⁷⁷ İnsanın bu türden davranışlarda bulunmasının nedeni, 'aşkın bir güce binaen hayatta karşılaşılan zorlukları aşmada ondan yardım ve destek bulacağına inanmasına, yalnız olan insanın diğer insanlarla uyumunu sağlamada ortak öğeler oluşturmaya bağlanmaktadır.'⁷⁸

Bu türden davranışların insan hayatına olumlu yönde birçok etkisi bulunduğu ileri sürülebilir. Öyle ki insanın öteden beri açıklamakta güçlük çektiği durumlar karşısında dayanak olması ve hayatın zorlukları karşısında teselli etmesi, toplumsal birliktelik ve aidiyet hissi ile destek sağlaması ve en genel anlamda hayata anlam ve amaç kazandırması bunun başlıca

⁷⁴ Edwards ve Holden, "Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences", 1140; Wang vd., "Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior", 200.

⁷⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, trc. Saadet Özkal (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1990), 36-43; Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 72-74.

⁷⁶ Hayati Hökeleklı, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2008), 60-77; Yalom, *Varoluşçu Psikoterapi*, 663-669.

⁷⁷ Carl Gustav Jung, *İnsan ve Sembolleri*, trc. Ali Nahit Babaoğlu (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009), 106-140; Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, 1-46.

⁷⁸ Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 307.

nedenleri arasındadır. Örneğin, yas sürecinde cenaze törenleri veya adetleri insanların ölüm olgusuyla baş etmesinde önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Kültürümüzde yer alan ölünün üzerine bıçak koyulması, cenaze evine gelenlere yemek verilmesi, ölenin eşyalarının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması, borçlarının ödenmesi, ağıt yakılması, yedinci, kırkinci ve elli ikinci günlerde Kur'an ve Mevlid okunması vb. birçok davranış, ölenin ruhunun teskin edilmesi ve son görevin en güzel şekilde yerine getirilmesi amacıyla yapılan bu faaliyetler ölen kişinin geride kalan yakınlarının bu durumla baş etmesinde önemli bir rol oynamaktadır.⁷⁹

Kutsalın somut tezahürleri, geçmişten günümüze çeşitli formlarda tüm inanışlar içerisinde yer almıştır. Bunlar insanın hayat yolcuğuna anlam-amaç katarak, onu varoluşuna dair belirsizlik ve stresten kurtarmaktadır. Bu işlevsel yönü itibariyle de insanın tarihi kadar eski olan kutsalın güçlü yapısı günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Nitekim arkaik insanlar için bilgi konumunda olan inançlar,⁸⁰ bilim çağında yaşayan modern insan için de farklı şekillerde varlığını devam ettirmektedir. Örneğin günümüz insanları, özellikle batı toplumlarında kurumsal dinin zayıflamasıyla birlikte yeni dini hareketlere, mistik inançlara, farklı kutsal formlara, (telepati, telekinezi, astral seyahat gibi) paranormal inançlara, bireyselliği ön plana çıkararak manevi eğilimlere yönelmektedir.⁸¹

Günümüzde özellikle batı dünyasında görünürlük kazanan doğu kökenli spirüel öğretilerde yer alan yoga, meditasyon ve reiki gibi ritüellerin yaygınlaşması, insanın kurumsal dinden ne kadar uzaklaşmaya çalışsa da bireysel anlamda manevi bir ihtiyaç içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu gibi ritüellerin yaygınlaşması aynı zamanda insanın varoluşun anlamına dair bir çıkmazda olması, karşılaştığı soru(n)lara yönelik bir açıklama arayışı veya kaçış noktaları aramasıyla da doğrudan bağlantı içerisinde.⁸² Bu bakımdan günümüz kutsal inanç ve tutumları incelen-

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Christoph Wulf, *Tarihsel Kültürel Antropoloji*, trc. Özgür Dünya Sarısoy (Ankara: Dipnot Yayınları, 2021), 335-346; Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, 299-301; İbrahim Onay, "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, sy. 3 (2013): 479-490, erişim 20 Şubat 2021, <https://docplayer.biz.tr/4767681-Islamiyetten-once-turklerde-cenaze-ve-defin-islemlerinde-uygulanan-gelenekler-ve-bunlarin-amaclari.html>. Vejdi Bilgin, *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal* (Bursa: Emin Yayınevi, 2014), 70-76.

⁸⁰ Erdemli, *Mitostan Felsefeye*, 78.

⁸¹ Mustafa Arslan, "Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal Davranışlar" *Milel ve Nihal Dergisi* 12, sy. 2 (2015): 62-64, erişim 20 Şubat 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227383>.

⁸² Gözde Aynur Mirza, "Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları", (Doktora tezi,

diğinde, kutsalın günümüze yansıyan formları değişse de mana itibariyle aynı köke sahip olduğu görülmektedir. Bu durum kutsalın insan hayatına yönelik etkilerinin ne derece güçlü olduğunu göstermektedir.

Sözün özü, gerek geçmişte gerekse günümüzde insan hayatı için önemli bir yeri dolduran kutsal; insanın duygu, düşünce ve davranışlarına tesir ederek, varoluşuna dair pek çok sorusuna tatmin edici bir şekilde yanıt vermektedir. Aynı zamanda kutsalın tezahürleri her ne kadar zamana göre değişiklik gösterse de genel anlamda insan hayatına dair güçlü bir anlam-amaç sunmaktadır. Bu yönüyle uzun süredir etkisini sürdürmektedir. Dolayısıyla insanın hayatındaki anlam yolculuğuna olumlu anlamda etki ederek, insanı varoluşun belirsizliğinden, zihin karmaşasından ve anlamsızlıktan kurtarmaktadır. Bu açıdan kutsal, insan için hayati öneme sahip olan büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Şüphesiz bu varoluşun anlamıdır.

Sonuç

Birtakım felsefî eserler, insanın hayatın anlamını sorgulama sürecini, felsefe tarihinin başlangıcına kadar götürmektedir.⁸³ Oysa insan, sistemli felsefi hareketlerin ortaya çıkmasından çok daha önce hayatını anlamlandırma içerisinde olmuştur. Öyle ki arkaik dönemdeki insanların mitolojik bir tasavvur üzerinden varlığı, varoluşu, zamanı ve mekanı anlamlandırma çabası da bunun en önemli ispatıdır. İnsanın tarihi kadar eski olan anlam arayış süreci, insan var olduğu sürece de var olmaya devam edecektir. Bu bakımdan insanın anlam arayışı, onun insan olması kadar tabii bir durumdur.

Geniş anlam yelpazesine sahip olan kutsal, pek çok duygu, düşünce ve davranışın kökeninde kendini göstermektedir. Kutsal inanışların veya kutsalın yansımalarının günümüzde de varlığını sürdürüyor olması ve insan için önemli bir konuma sahip olması bunun en önemli göstergesidir. Nitekim arkaik insana kıyasla mitolojik hikayelere yönelik bakışı farklılık arz eden modern insan, ne kadar kurumsal dinden uzaklaşıyor olsa da varoluşa dair bilgi eksikliğini farklı şekillerde giderme çabası içerisinde. Daha önce de ifade edildiği gibi günümüz insanının manevi açıdan (yoga,

Hacettepe Üniversitesi, 2014), 248-255.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 26-28; Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri* (İstanbul: Metis Yayınları, 2021), 135-161; Taşdelen, *Varoluşun Anlamı Sorunu*, 142-143.

meditasyon vb.) spiritüel inanışlara veya davranışlara eğilim göstermesi bu boşluğu doldurma çabasından kaynaklanmaktadır. Zira insan için anlamsız yaşam mümkün değildir. İnsan; bilmek, anlamak, açıklamak ve inanmak ister.

İnsanın, varoluşsal sorgulamalarına dair tatminkar cevaplar vermesi ve hayatını anlamlandırması yönüyle kutsal, insan için büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Nitekim bu, insanın varoluşsal boşluğudur. İnsan, varoluşsal boşluk içerisinde sağlıklı bir yaşam süremeyip pek çok psikolojik problem ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle hayatına anlam kazandırıp, sorgulamalarına cevaplar bulması, sağlıklı bir birey olarak hayatına devam edebilmesi adına önem arz etmektedir. Bu anlamlandırma süreci günümüzde de kutsalın farklı formları ile süregelmektedir. Kutsalın geniş anlam yelpazesi, mitlerden, dinlere, dinler içerisindeki mistik inanışlara, günümüzde yaygınlaşan spiritüel inançlara kadar uzanmaktadır. Bu yönüyle kutsalın hemen her insanda bir formuna rastlamak mümkündür. Eğer kişinin anlamsızlık sorununa tatminkar bir cevap veriyorsa her inanış değerlidir.

Nihai olarak insan, özü itibarıyla 'Niçin?' sorusuna yanıt aramaktadır. Bu basit bir soru olmaktan öte insanın, evrenin ve tüm canlıların varoluşuna kadar giden temel bir sorudur. Yaratılışı buna göre düzenlenen insan, bu yönüyle her zaman varoluşunu anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olmuştur. Nitekim çağımızda da günümüz insanının hala bir anlam arayışı içerisinde olması bu durumu destekler mahiyettedir. Bu bakımdan öteden beri anlamın peşinde olan insan için kutsal çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira kutsalın yansımaları, insanın varoluşsal sorularına tatmin edici bir biçimde cevap vermektedir. Ayrıca hayatın zorlukları karşısında bir nedenselleştirme ilişkisi ile insanı belirsizlikten, karmaşadan ve boşluktan kurtarmaktadır. Netice itibarıyla kutsal, çeşitli formlarda varlığını sürdürüyor olsa da mana itibarıyla insanın hayatı anlamlandırmasına önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Bu da insanın psikolojik açıdan sağlıklı ve anlamlı bir yaşam sürebilmesi adına çok önemli boşluğu doldurmaktadır.

Kaynakça

Adler, Alfred. *Yaşamın Anlam ve Amacı*. trc. Kamuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2019.

Allport, Gordon. *Birey ve Dini*. trc. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2016.

- Altan-Sarıkaya, Nihan ve Selda Öztürk, "Alkol, Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Hastalarda Yaşamın Anlamı", *Sakarya Üniversitesi Holistik Sağlık Dergisi* 1, sy. 1 (2018): 78-84, erişim 5 Ocak 2021, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sauhsd/issue/41125/466218>.
- Arslan, Mustafa. "Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal Davranışlar" *Milel ve Nihal Dergisi* 12, sy. 2 (2015): 55-72. Erişim 20 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227383>.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. Çorum: KaraM Yayınları, 2005.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan ve Sembolleri*. trc. Ali Nahit Babaoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2009.
- Bilgin, Vejdî. *İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*. Bursa: Emin Yayınevi, 2014.
- Camus, Albert. *Denemeler*. trc. Sabahattin Eyüboğlu ve Vedat Günyol. İstanbul: Çan Yayınları, 1960.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Corsini, Ray. *The Dictionary of Psychology*. London and New York: Routledge Press, 2016.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. trc. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.
- Edwards, Melanie J. ve Ronald R. Holden. "Coping, Meaning in Life, and Suicidal Manifestations: Examining Gender Differences". *Journal of Clinical Psychology* 59, sy. 10 (2003): 1133–1150. Erişim 2 Ocak 2021. doi.org/10.1002/jclp.10206.
- Eliade, Mircae. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. trc. Mehmet Aydın. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Eliade, Mircae. "Giriş". *Kutsal ve Dindışı*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Eliade, Mircae. *Mitlerin Özellikleri*. trc. Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi, 2001.
- Eliade, Mircae. *Dinler Tarihine Giriş*. trc. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2003.
- Erdemli, Atilla. *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Frankl, Viktor Emil. *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*. trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları, 1994.
- Frankl, Viktor Emil. *Hayatın Anlamı ve Psikoterapi*. trc. Veysel Atayman. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. trc. Selçuk Budak. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

- Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri*. trc. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- Geçtan, Engin. *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Metis Yayınları, 2021.
- Göcen, Gülüşan. *Psikoloji, Mitoloji ve Din*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Göka, Erol. *Hayatın Anlamı Var mı?* İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Gündüz, Şinasi. *Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar*. Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, sy. 2 (2008): 359-377. Erişim 10 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/143736>.
- Hökelekli, Hayati. *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2008.
- İlhan, Tahsin. "Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Amaçları ve Madde Kullanımı". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy. 2 (2013): 183-196. Erişim 5 Ocak 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21643/232663>.
- Kaplan, Hasan, Kenan Sevinç ve Nihal İşbilen. "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma". *Turkish Studies* 15, sy. 4 (2020): 579-598. Erişim 10 Şubat 2021. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44477>.
- Kleftaras, George ve Evangelia Psarra. "Meaning in Life, Psychological Well-Being and Depressive Symptomatology: A Comparative Study". *The Journal of Psychology* 3, sy. 4 (2012): 337-345. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.4236/psych.2012.34048.
- Küçükcan, Talip ve Ali Köse. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük, Bilim ve Din*. trc. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1990.
- Martin, Rosemarie A., Selene MacKinnon, Jennifer Johnson ve Damaris J. Rohsenow. "Purpose in Life Predicts Treatment Outcome Among Adult Cocaine Abusers in Treatment". *Journal of Substance Abuse Treatment* 40, sy. 2 (2011): 183-188. Erişim 5 Ocak 2021. doi.org/10.1016/j.jsat.2010.10.002.
- McKenzie, Leon. "The Purposes And Scope Of Adult Religious Education". *Handbook Of Adult Religious Education*, ed. Nancy. T. Foltz, 7-23. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1986.
- Mirza, Gözde Aynur. "Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları". Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014.
- Onay, İbrahim. "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uy-

- gülenen Gelenekler ve Bunların Amaçları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6, sy. 3 (2013): 479-490. Erişim 20 Şubat 2021, http://isamveri.org/pdfdrgr/G00015/2013_6_3/2013_6_3_ONAYI.pdf
- Otto, Rudolf. *The Idea of The Holy: An Inquiry into The Non-Rational Factor in The Idea of The Divine and its Relation to The Rational*. trc. John W. Harvey. London: Oxford University Press, 1936.
- Öztürk, Abdullah Harun. "Varoluşçu Bakışa Göre Hayatın Anlamı ve Amacının Depresyon ve Umutsuzlukla İlişkisi". Yüksek Lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi, 2018.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1972.
- Reker, Gary T. ve Paul T. P. Wong. "Aging as an Individual Process: Toward a Theory of Personal Meaning". *Emergent Theories of Aging*, ed. James E. Birren, ve Vern L. Bengston, 214-246. New York: Springer Press, 1988.
- Sezer, Sevgi. "Yaşamın Anlamı Konusuna Kuramsal ve Psikometrik Çalışmalar Açısından Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 45, sy. 1 (2012): 209-227. Erişim 20 Ocak 2021. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWgYvgzIHDbCZb_mRFTU.
- Simonelli, Laura E., Jeffrey Fowler, George Larry Maxwell ve Barbara Lee Andersen. "Physical Sequelae and Depressive Symptoms in Gynecologic Cancer Survivors: Meaning in Life as a Mediator". *Annals of Behavioral Medicine* 35, sy. 3 (2008): 275-284. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.1007/s12160-008-9029-8.
- Soylu, Cem. "Orta Yetişkinlikte Benlik Saygısı, Hayatın Anlamı ve Psikososyal Uyum Arasındaki İlişkiler: Meme Kanseri Hasta Örneklemi". Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Steger, Michael F., Patricia Frazier, Shigehiro Oishi ve Matthew Kaler. "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing The Presence of and Search for Meaning in Life". *Journal of Counseling Psychology* 53, sy. 1 (2006): 80-93. Erişim 15 Ocak 2021. doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80.
- Steger, Michael F. "Meaning". *The Encyclopedia of Positive Psychology*. ed. Shane J. Lopez. Singapur: Wiley-Blackwell Press, 2009.
- Taşdelen, Vefa. "Varoluşun Anlamı Sorunu". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 9, sy. 36 (2013): 131-144. Erişim 25 Ocak 2021, http://www.muhafazakar.com/sayi/36-sayi-degerler_519774.
- Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük. "Kutsal". Erişim 30 Ocak 2021. <https://sozluk.gov.tr>.
- Ulu, Mustafa. "Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki

- Üzerine". *Bilimname* 2, sy. 36 (2018): 165-187. Erişim 18 Ocak 2021. doi.org/10.28949/bilimname.459247.
- Vehling, Sigrun, Claudia Lehmann, Karin Oechsle, Carsten Bokemeyer, Andreas Krüll, Uwe Koch ve Anja Mehnert. "Global Meaning and Meaning-Related Life Attitudes: Exploring Their Role in Predicting Depression, Anxiety, and Demoralization in Cancer Patients". *Support Care Cancer* 19, sy. 4 (2011): 513-520. Erişim 1 Ocak 2021. doi.org/10.1007/s00520-010-0845-6.
- Vergote, Antoine. "Kutsal". trc. Halife Keskin ve Asım Yapıcı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (2002): 207-235. Erişim 5 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/pub/cuilah/issue/4163/54560>.
- Yalom, Irvin. *Varoluşçu Psikoterapi*. trc. Zeliha İyidoğan Babayigit. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999.
- Yaparel, Recep. "Depresyon ve Dini İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8 (1994): 275-299. Erişim 12 Şubat 2021. <https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/4163>.
- Yapıcı, Asım. "Allah ve Kutsal Kavramlarının Çağrıştırdıkları Anlamalara Sosyopsikolojik Bir Bakış: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 2, sy. 7-8 (2004): 169-206. Erişim 5 Şubat 2021. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ded/issue/36881/312466>.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde İnançın Psikolojisi*. Ankara: Boğaziçi Yayınları, 2013.
- Yöntem, Mustafa Kemal. "Uyuşturucu Madde Kullanan Üniversite Öğrencilerinin Varoluşsal Problemlerinin İncelenmesi". *Türkiye Yeşilay Cemiyeti* 6, sy. 1 (2019): 25-50. Erişim 5 Ocak 2021. doi.org/10.15805/addicta.2019.6.1.0037.
- Yüksel, İbrahim (2020). "Sûfîlerde Hayatın Anlamı: Sûfî Olmayanlarla Karşılaştırmalı Bir Araştırma". Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, 2020.
- Wang, Mei-Chuan, Owen Richard Lightsey, Todd Pietruszka, Ayse Ciftci Uruk, and Anita G. Wells. "Purpose in Life and Reasons for Living as Mediators of The Relationship Between Stress, Coping and Suicidal Behavior". *The Journal of Positive Psychology* 2, sy. 3 (2007): 195-204. Erişim 2 Ocak 2021. doi.org/10.1080/17439760701228920.
- Wulf, Christoph. *Tarihsel Kültürel Antropoloji*. trc. Özgür Dünya Sarısoy. Ankara: Dipnot Yayınları, 2021.